Claude Lanzmann

Patagonský zajíc

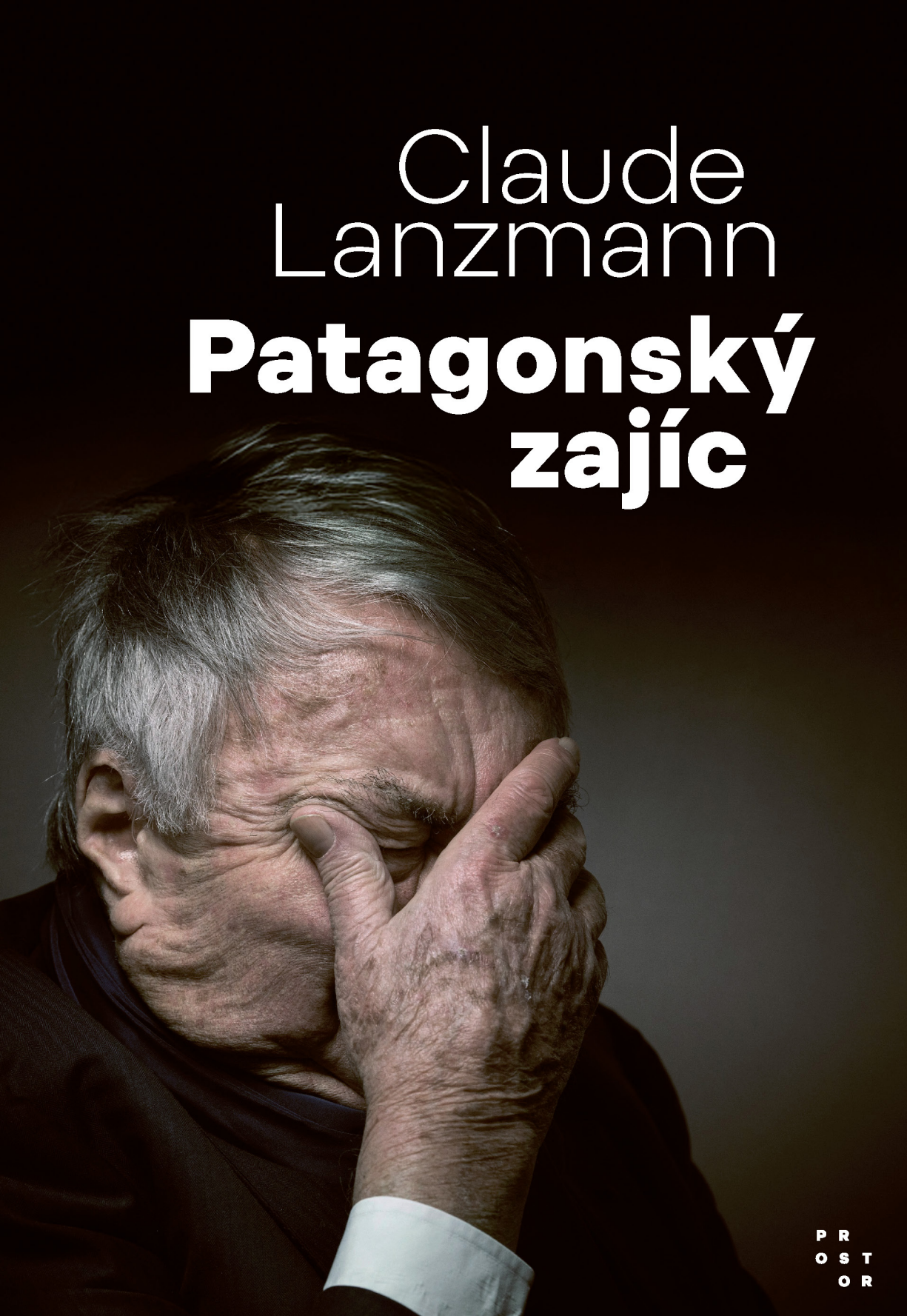

PROSTOR

PROSTOR

Claude Lanzmann

Patagonský zajíc

PROSTOR

Claude Lanzmann

Patagonský zajíc

Přeložil Jan Machonin

PROSTOR | PRAHA | 2025

INSTITUT FRANÇAIS

Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes d'aide à la publication de l'Institut français et du Programme d'aide à la publication F. X. Šalda de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vychází za pomoci programu na podporu publikační činnosti Francouzského institutu v Paříži a fondu F. X. Šalda Francouzského institutu v Praze.

Tato kniha vychází s podporou Ministerstva kultury České republiky.

MINISTERSTVO KULTURY

© Éditions Gallimard, Paris 2009

Czech edition © PROSTOR 2025
Translation © Jan Machonin 2025
Cover photo © Joel Saget / AFP / Profimedia 2016

ISBN 978-80-7260-652-8

Mému synu Felixovi
Dominice

Uprostřed odpoledne na něj svítilo slunce tak, že vypadal jako zápalná oběť na starozákonních rytinách. Všichni zajíci nejsou stejní, Jacinto, a věř mi, že to nebyla jeho srst, která ho od ostatních zajíců odlišovala, ani to nebyly jeho tatarské oči, ani svérázný tvar jeho uší. Bylo to cosi, co daleko přesahuje to, čemu my lidé říkáme osobnost. Bezpočet převtělení, které jeho duše zakusila, ho naučil stát se neviditelným, anebo viditelným ve chvílích, kdy kul pikle s Bohem či s některými opovážlivými anděli. Vždy v poledne se na pět minut zastavil na stejném místě na poli. Nastražil uši a něco poslouchal.

Ohlušující hluk vodopádu, který plašil ptáky, ani praskající požár lesa, který děsil i ta nejotrlejší zvířata, ale nebyly tím, kvůli čemu se mu oči tak rozšířily. Byl to roztodivný hluk světa, který mu utkvěl v paměti a který byl plný předvěkých živočichů, chrámů vypadajících jako uschlé stromy a válek, v nichž se vítězilo tehdy, když již bylo třeba bojovat za jinou věc. To vše ho učinilo vrtošivějším a chytřejším. Jednoho dne se jako obvykle zastavil ve chvíli, kdy slunce stálo kolmo nad stromy a nedovolovalo jim vrhat stín, a uslyšel štěkot ne jednoho, nýbrž mnoha psů, kteří se po poli hnali jako šílení.

Zajíc rychle přeskočil cestu a dal se na útěk. Psi se za ním zmateně rozeběhli.

„Kam poběžíme?“ zakřičel zajíc rozechvělým hlasem, který šlehl jako blesk.

„Na samý konec tvého života,“ křičeli psi psími hlasy.

[…]

Ze španělského originálu La liebre dorada *(Zlatý zajíc) argentinské spisovatelky Silviny Ocampové přeložil Jiří Holub*

Předmluva

Většinu života jsem strávil s perem v ruce, hodně jsem psal. Přesto jsem tuto knihu celou nadiktoval – z větší části filozofce Juliette Simontové, mé zástupkyni ve vedení redakce časopisu *Les Temps modernes* a zároveň mé blízké přítelkyni. A když Juliette nemohla kvůli své vlastní práci, diktoval jsem své sekretářce a nadané spisovatelce Sarah Streliski. V té době se mi přihodilo zvláštní, a myslím že dosti výjimečné dobrodružství: na rozdíl od většiny přátel z mé generace, kteří dále hrdě trvají na svém plnicím peru a nečitelných blechách, jsem objevil úžasné možnosti a hravou podstatu počítače, který jsem dostal po premiéře svého filmu *Šoa*. Pomalu jsem se ho učil používat, až jsem si s ním nakonec poradil – ne snad se vším, co nabízel, ale aspoň s těmi funkcemi, které se mi hodily. Když jsem diktoval Juliette, s níž jsme seděli před velkou obrazovkou, žasl jsem nad tím, jak se mé myšlenky okamžitě zhmotňují a nacházejí své naprosto přesné vyjádření, bez škrtání a psaní nanečisto. Bylo po věčných problémech s mým psaním, které se z mého pohledu měnilo s ohledem na náladu, nervozitu nebo únavu, ať si o tom ti, kterým se zdálo pěkné, říkali, co chtěli. Nezřídka se mi z mého psaného projevu zvedal žaludek – z psaní „upatlaného všemi mými šťávami", jak napsal o tom svém Sartre, který toho přece jenom napsal dost na to, aby věděl, o čem mluví. Jeden rušivý element mi však zabraňoval, abych se plnohodnotně

zmodernizoval. Když jsem bez velkého přemýšlení přesedlal z pera na počítač a radikálně přitom vynechal psací stroj, pracoval jsem při prvních samostatných pokusech příliš pomalu: psal jsem na klávesnici jedním prstem a snad se mi i dařilo vyjádřit myšlenky, ale to, co stačí na sepisování policejního protokolu, bylo pro mé plánované dílo nedostatečné: neohrabané vyťukávání rozbíjelo mé myšlenky a hatilo mé nadšení. Pokud jsem měl dotáhnout úkol, který mě děsil a nad kterým jsem po léta ohrnoval nos, potřeboval jsem prodloužení sebe sama, tedy cizí prsty. Patřily Juliette Simontové. Ale Juliettina role se neomezovala na ťukání, její úhozy bývaly různého charakteru. Je fakt, že mi všichni ze všech stran tisíckrát říkali, že musím za každou cenu sepsat svůj život, že je dost bohatý, mnohotvárný a jedinečný na to, abych ho zaznamenal. Souhlasil jsem s tím, přál jsem si to, ale po kolosálním úsilí, s nímž jsem uskutečnil *Šoa*, jsem si nebyl jistý, zda mám dostatek sil, abych si troufl na tak rozsáhlou práci, zda se mi do toho opravdu chce. A v tu chvíli na mě Juliette uhodila, abych se do toho pustil, abych skončil s věčným odkládáním. A tak jsem jí jednoho dne snadno nadiktoval první stránku, ale trvalo měsíce, než jsem se dostal k další – vždycky se našlo něco důležitějšího, něco neodkladnějšího. Vracel jsem se k tomu, ale opravdu pořádně jsem pracoval až poslední dva roky. Když jsem diktoval, Juliette s nekonečnou trpělivostí tolerovala má někdy až příliš dlouhá mlčenlivá zamyšlení a samotná její tichá a účastná přítomnost pro mě byla inspirací. Jak už čtenář pochopil, snažím se jí tu vyjádřit svou vděčnost.

Musím také poděkovat Sarah, která byla stejně trpělivá jako Juliette, a svým prvním čtenářům – Dominice, Antoinovi, Éricu Martymu a Ranu Halévimu, kteří mi svým uznáním dodali odvahy.

Kapitola 1

Gilotina – i obecněji trest smrti a různé způsoby jeho výkonu – sehrála v mém životě velkou roli. Začalo to velmi brzy. Muselo mi být tak pět šest let, víc ne, vzpomínka z toho kinosálu v ulici Legendre, v 17. pařížském obvodu, s červenými sedačkami a odřeným pozlátkem, ve mně zůstává překvapivě živá. Služka tehdy využila nepřítomnosti mých rodičů a vzala mě tam s sebou. Ten den dávali film *Aféra lyonského kurýra* s Pierrem Blancharem a Ditou Parloovou. Nikdy jsem nevěděl a ani se nesnažil zjistit, kdo ten film natočil, bezesporu to byl velmi zdatný režisér, protože některé scény jsem už nikdy nezapomněl: přepadení kočáru lyonského kurýra v temném lese, proces s Lesurquesem, nevinným odsouzencem k smrti, popraviště postavené uprostřed velkého, v mé paměti bílého náměstí, padající čepel. V té době se gilotinou popravovalo veřejně, jako za revoluce. Celé měsíce jsem se kolem půlnoci probouzel ztýraný děsivou hrůzou, otec musel vstát, jít za mnou do pokoje, pohladit mě po čele a po vlasech zpocených strachem, mluvit se mnou a uklidnit mě. Nejenomže mi sekali hlavu, někdy mě gilotinovali také, abych tak řekl, „podélně“, jako když dřevorubci „podélně rozřezávají“ kládu, nebo v duchu podivuhodné instrukce „lidé 40 – koně (podélně) 8“, připevněné na dveřích nákladních vagonů, které v roce 1914 sloužily k převozu lidí a zvířat na frontu a od roku 1941 Židů do vzdálených

komor jejich posledního utrpení. Rozřezávali mě na pláty ploché jako prkna, od jednoho ramene k druhému a přes vrcholek lebky. Násilnost těch nočních můr byla taková, že ještě v pubertě, a dokonce i v dospělosti jsem se ve strachu, že se znovu objeví, odvracel nebo pověrčivě zavíral oči pokaždé, když jsem v učebnici dějepisu, knize nebo novinách narazil na zobrazení gilotiny. Nejsem si jistý, zda to nedělám dodnes. V roce 1938, když mi bylo třináct let, udržovalo celou Francii v napětí zatčení a doznání německého vraha Eugena Weidmanna. Ve svěží paměti mám dodnes jména několika jeho obětí (vraždil chladnokrevně, aby se zbavil svědků svých krádeží): tanečnice Jean de Kovenová, jistý Roger Leblond, pak další, které zavlekl do lesa Fontainebleau nebo do lesů nesoucích příhodné jméno Fausses-Reposes, Falešné odpočinky. Když filmové týdeníky ukazovaly vyšetřovatele, jak prohledávají a exhumují těla, doslova hýřily detaily. Weidmanna odsoudili k trestu smrti a gilotinovali ho před branou versailleské věznice během posledního předválečného léta. Existují slavné fotografie této dekapitace. Mnohem později jsem se na ně rozhodl podívat, dlouze jsem si je prohlížel. Byla to poslední veřejná poprava ve Francii. Napříště – až do roku 1981, kdy byl trest smrti z popudu Françoise Mitterranda a Roberta Badintera zrušen – se popraviště stavěla ve vězeňských dvorech. Ale ve třinácti letech mi shodné zakončení jména Weidmann a mého Lanzmann věštilo můj neblahý osud. Ostatně ani teď, kdy píšu tyto řádky a dosáhl jsem v podstatě pokročilého věku, nemám žádnou jistotu, že to tak nedopadne: trest smrti může být kdykoliv obnoven, stačí k tomu změna kvóra v parlamentu, jedno hlasování, něčí velký strach. A trest smrti není zdaleka zrušen všude ve světě, cestovat je nebezpečné. Pamatuji se, že jsem mluvil s Jeanem Genetem (kvůli jeho věnování *Panny Marie Květné* jednomu dvacetiletému gilotinovanému: „Bez Maurice Pilorge, jehož smrt nepřestává otravovat můj život…“, a také kvůli Weidmannovi, protože kniha začíná právě jeho jménem: „Weidmann se vám zjevil ve zprávách v pět odpoledne, s hlavou ovázanou bílými

obvazy, jako řeholnice nebo zraněný letec…“) o mé staré utkvělé představě, že zemřu s hlavou mezi takzvanými prkny spravedlnosti. Suše mi odpověděl: „To se ještě může stát.“ Měl pravdu. Neměl mě moc rád a já mu oplácel stejnou mincí.

Nemám krk. V nejasných nočních pocitech provázejících očekávání nejhoršího jsem si často pokládal otázku, kam by se musel nůž gilotiny zaseknout, aby mě řádně připravil o hlavu. Nacházel jsem jenom ramena, a postoj agresivní obrany, utvářený noc co noc během nočních můr, které následovaly po primitivní scéně Lesurquesovy smrti, je proměnil v *morrillo*, šíji bojového býka, natolik neproniknutelnou, že odrážela čepel a vracela ji do původní polohy, takže slábla a s každým odrazem ztrácela svou někdejší účinnost. Všechno jako by směřovalo k tomu, abych s postupem času stáhl hlavu mezi ramena a nenechal břitu gilotiny žádné vhodné místo a možnost vykonat svou práci. V boxerském slangu se tomu říká jinak: vypěstoval jsem si *crouch*, tak výraznou muskulaturu trupu, že po ní protivníkovy údery kloužou, aniž ji skutečně zasáhnou.

Jisté je, že dny před popravami (když jsem byl varován, což se často dělo během Alžírské války) anebo po nich pro mě po celý život bez ustání představovaly noci a dny strachu, během kterých jsem se nutil v předstihu nebo zpětně na vlastní kůži prožít poslední okamžiky, hodiny, minuty a vteřiny odsouzených, ať už byly příčiny osudového rozsudku jakékoliv. Plstěné pantofle bachařů tiše šoupající chodbou smrti, nenadálé zařinčení zámku cely, probuzení a nadskočení vylekaného vězně, ředitel, prokurátor, advokát, kněz, slova „buďte statečný“, sklenička rumu, předání katovi a s jeho přičiněním okamžitý přechod k holému násilí a brutálnímu zrychlení posledního dějství: násilím vyvrácené a za zády zkroucené paže, kotníky hrubě spoutané kusem provazu, narychlo rozstřihnutá košile, aby se odhalil krk, člověk je popadnut, prohlédnut, vlečen, spíš než že by sám šel, nohy drhnou o podlahu až ke dveřím, za kterými se znenadání objeví Stroj, vzpřímený, vysoký, vyčkávající v bledém úsvitu vězeňského

dvora. Ano, všechno to vím. Se Simone de Beauvoirovou, když nás v devět večer svolával Jacques Vergès a sděloval nám, že nějaký Alžířan bude nad ránem popraven ve Fresnes, Santé, Oranu nebo Constantine, jsme trávili noci hledáním někoho, kdo by mohl telefonicky intervenovat u někoho dalšího, kdo by se odvážil vzbudit generála de Gaulla a snažně ho poprosil, aby se v poslední chvíli smiloval nad nešťastníkem, kterému přitom odmítl udělit milost a zcela vědomě ho poslal na popraviště. Vergès byl v té době v čele „kolektivu" advokátů Fronty národního osvobození, kteří praktikovali takzvanou „obranu přerušením vztahů", tedy nepřiznávali francouzským soudům právo soudit alžírské bojovníky, což v důsledku urychlilo cestu některých jejich klientů pod gilotinu. Jednou velmi pozdě v noci jsme společně s Castor,* oba ovládnutí stejným pocitem naléhavosti, dokázali pod ledovým dohledem Vergèse zburcovat Françoise Mauriaca. Nějaký člověk měl zemřít, bylo třeba ho zachránit, co se stalo, mohlo se ještě odestát. Mauriac všechno pochopil, ale věděl, že de Gaulla nikdo nesmí budit a že by to stejně nic nezměnilo. Bylo příliš pozdě, nenávratně. Pro Vergèse, který dokonale chápal marnost našich snah, byla naše přítomnost v jeho kanceláři v ony dny poprav součástí jeho politické strategie. Souhlasili jsme s tím, protože jsme od počátku bojovali za nezávislost Alžírska, ale pocit nezvratnosti pro mě převládal nade vším ostatním a nesnesitelně narůstal s tím, jak se přibližovala osudová hodina. Čas se zdvojoval a vzpíral se sám sobě, jako zpomalený záběr cválajícího koně: zdálo se, že ta naplánovaná smrt se věčně oddaluje. Jako v prostoru, kde Achilles nikdy nedožene želvu, se minuty a sekundy donekonečna dělily a přibližovaly vyvrcholení mučivě blízkého okamžiku. Ukončoval to Vergès, kterému

* Castor je přezdívka Simone de Beauvoirové, kterou pro ni za studií vymyslel její spolužák a budoucí filozof René Maheu. Odvodil ji z podobnosti příjmení Beauvoir s anglickým slovem *beaver*, tj. bobr, francouzsky *castor*. „Bobři drží pohromadě a mají vůdčí charakter," vysvětlil tehdy Beauvoirové. Pozn. překl.

dali vědět po telefonu, a my se Simone de Beauvoirovou jsme se nad ránem ocitali v dešti, zničení, vyprázdnění, odříznutí od všech plánů, jako by gilotina připravila o hlavu i naši budoucnost.

Když dal Hitler ve snaze zastrašit svůj lid a sebrat odvahu každému, kdo by se ho chtěl v budoucnu pokusit svrhnout, rozkaz hromadně popravit odsouzené z 20. července (1944), ukázalo se, že rytmus, v němž by kati museli popravy vykonávat, by ohrozil přesnost a soustředěnost vlastní pradávnému gestu, stínání hlavy sekyrou, což byl tehdy v Německu obvyklý způsobu výkonu trestu smrti. Hrdinové Bílé růže (Die Weisse Rose) Hans Scholl, jeho sestra Sophie a jejich přítel Christoph Probst zemřeli 22. února 1943 ve dvaceti letech pod popravčí sekyrou ve vězení Stadelheim v Mnichově po urychleném tříhodinovém procesu vedeném veřejným říšským prokurátorem, neblaze proslulým Rolandem Freislerem, kterého spěšně povolali z Berlína. Byli usmrceni ve sklepě Stadelheimu okamžitě po vynesení rozsudku a Hans, když pokládal hlavu na špalek rudý od krve své sestry, vykřikl: „Ať žije svoboda!“ Dodnes nemůžu vidět krásné inteligentní obličeje těch tří, aniž mi do očí stoupnou slzy: ta vážnost, důstojnost, odhodlanost, duchovní síla, nevídaná odvaha samoty, které vyzařují z každého z nich, jasně říkají, že jsou tím nejlepším z Německa, jeho ctí, tím nejlepším z lidstva. K popravě odsouzených z 20. července byla poprvé použita německá gilotina: na rozdíl od té francouzské, štíhlé, vysoké, okázalé, která se tak dobře vyjímá zahalená rouchem a je vhodná pro literaturu, je ta německá těžkopádná, podsaditá, hranatá, snadno se vejde do místnosti s nízkým stropem; její ostří, které nemá čas nabrat rychlost, je nesmírně těžké a nejsem si jistý, zda je, jako to naše, oboustranné. Její účinnost spočívá jen v její váze. Prokurátorem procesu „20. července“ byl v Berlíně opět Freisler. Ve skutečnosti sehrál všechny role – veřejného žalobce i předsedy soudu, vedl přelíčení, vyslýchal a navrhoval tresty nanejvýš pobuřujícím způsobem. Pro potřeby propagandy byl o tomto „procesu“ natočen film, který měl poučit diváky a zesměšnit budoucí popravené.

Le Fouquier-Tinville z období Velkého teroru, prokurátor moskevských procesů Vyšinskij, český prokurátor v procesu se Slánským Urválek, Freisler, ti všichni představují jednu řadu a jednu linii byrokratických řezníků, kteří bez zaváhání slouží svým momentálním pánům a nenechávají obviněným ani tu nejmenší šanci, odmítají je slyšet, urážejí je a vedou přelíčení k rozsudku, o kterém bylo rozhodnuto ještě předtím, než začalo. Na záběrech filmu o 20. červenci je vidět Freisler s křivou tváří staženou zuřivým vztekem, jak skáče do řeči důstojníkům a generálům z aristokratické elity wehrmachtu, kteří jsou všichni zaměstnáni tím, že si povytahují a upravují kalhoty, jež jim bez pásků a knoflíků komicky padají ke kolenům, zatímco prokurátor střídá zuřivost s výhrůžkami a proklínáním za urážku soudu. Ale nikdo se nesměje: mučení, které ti nešťastníci zažili těsně před procesem, a jistota, že v nejbližších hodinách zemřou, kterou lze vyčíst z jejich tváří, jim nasazují ty nejtragičtější masky, v nichž se nepochopení střetává s úzkostí. Zpráva o jejich dekapitaci v podzemí věznice Moabit v Berlíně (stále stojí ve čtvrti Alte Moabit) je děsivá: Freislerovi odsouzenci čekali na smrt ve frontě, se spoutanýma rukama, kotníky měli svázané vlastními kalhotami, náhle se jich zmocňovaly silné ruce katových pomahačů, kteří je vedli buď doprava, nebo doleva – podle zaběhnutého a vyzkoušeného způsobu esesáků –, neboť tam pracovaly dvě gilotiny zároveň, vedle sebe, pod nízkým stropem, uprostřed výkřiků hrůzy, naposledy pronesených výzev, zápachu krve a výkalů. V Moabitu nebylo místo pro báječný nájezd kamerou z Wajdova *Dantona*: kočár, který uprostřed teroru veze Dantona z Arcis-sur-Aube, kde strávil několik dní ve víru bláznivé lásky se svou milenkou, vjede přesně za svítání na náměstí de Grève, opíše dokonalý oblouk kolem spící gilotiny, elegantně zahalené do dlouhého nočního roucha, které ji nezakrývá celou a dovolí „Shovívavému" zahlédnout zkosenou hranu ostří, obraz tíživé předtuchy. To Alejo Carpentier je na skvělých stránkách, které uvádějí *El Siglo de las luces*, *Osvícené století*, doslova jiného ražení: Victor Hugues, komisař z dob

Republiky, bývalý veřejný žalobce v Rochefortu a vášnivý obdivovatel Robespierra, přiváží na Antily dekret z 16. pluviôse roku 2, kterým se ruší otroctví, a také první gilotinu: „Avšak na přídi zely ty dveře bez výplně, omezené na nadpraží a veřeje, a na jejich stojkách byla zavěšena ona úhelnice, onen obrácený pološtít, černý trojúhelník se studeným ocelovým ostřím. […]. Tady stály ty dveře […] samotny proti noci, jejich úhlopříčné ostří na ně vrhalo odlesk světla a jejich dřevěné trámce se stávaly rámcem pro hvězdné panorama."

Tolik posledních pohledů mě bude navždy pronásledovat. Pohledy marockých důstojníků, generálů, plukovníků a kapitánů obviněných z toho, že podněcovali – nebo nedokázali předpovědět – vzpouru proti Hasanovi II. a jeho hostům v královském paláci v Schírátu, odvážených na místo jejich popravy vojenskými náklaďáky s plachtou, která je vzadu odhrnutá. Sedí naproti sobě na dvou lavicích a fotograf zachytil jejich pohledy ve chvíli, kdy v záplavě slunce uviděli četu, která je zastřelí. Nezapomenutelná fotografie, zveřejněná v *Paris Match*, zachycuje to, čemu Cartier-Bresson říkal „rozhodující okamžik". Není vidět popravčí četa, jsou vidět oči těch, kteří ji vidí, kteří padnou pod jejími výstřely a vědí to. Nehledě na Greuzovu *Smrt otce rodiny* nebo La Fontainova *Oráče a jeho děti*, bajku o mírném odchodu na věčnost, je každá „přirozená" smrt především smrtí násilnou. Ale nikdy jsem nepocítil absolutní násilí násilné smrti tolik jako na tomto snímku, *momentce*. V tom záblesku se dají číst a odhalit celé životy: tito muži jsou prominenti režimu, zajištění lidé, kteří neriskovali život – na rozdíl od hrdinů odboje, kteří odmítali pásku přes oči, stáli vzpřímeně před puškami a zůstávali neohrožení až do výstřelu. Bůhvíproč jsem si obzvláště zapamatoval jeden obličej a jedno jméno – jehož přesnost jsem se ani nikdy nesnažil ověřit: Medbouh, byl to myslím generál oddaný svému králi, ale krutost a široký záběr represí ho neušetřily. Je velké horko, na čele se mu perlí pot, nenapravitelné se stane skutkem, poslední Medbouhův pohled, zoufalý strachy a nevěřícností, vzbuzuje tu nejhlubší lítost.